

Kültür ve Sanatın Yansıması Para Tasarımı

"Osmanlı Son Dönem Kaimeleri ve Cumhuriyet'in İlk Emisyonları"

Money Design As The Reflection Of Culture and Art

"Final Period Banknotes of Ottoman and First Money Issued of Republic"

Doç. Yusuf Keş* , Burcu Fikriye Turgut*

ÖZET

Medeniyet tarihi kadar eski olan para icat edilmeden önce, deniz kabuğundan kıymetli metalere kadar çeşitli mallar değişim aracı olarak kullanılmıştır. İnsanlar alışverişin doğası gereği bir şey alırken karşılığını vermek zorundadır. Bir zamanlar takas usulüyle yapılan bu alışveriş şekli eskide kalmış artık yerini mala karşı kullanılabileceği nesneye yani paraya bırakmıştır. Para her ne kadar kişiler arasında alışveriş aracı olarak kullanılsa da, bir devletin siyasi, ekonomik ve kültürel varlığını gösteren bir değerdir. Antik çağdan günümüze krallar, imparatorlar ve devlet başkanları, siyasi otoritelerinin temsili olan bastırdıkları parada kendi medeniyetlerine ait dini, kültürel ve mitolojik değerlerini yansıtmışlardır. Madeni ve kağıt paralar incelendiğinde ait olduğu devletin, yaşamış olduğu dönemdeki kültürel ve sanatsal mirasının yansımaları görülür. Paraların üzerinde devlet başkanının portresi ile birlikte ülkenin sanatını, kültürünü yansıtan motif, değerini gösteren rakam, mesaj taşıyan bir söz görülebileceği gibi padişahın tuğra ve sembollerine de rastlanabilir.

Bu araştırma Osmanlı son dönem ile Türkiye Cumhuriyeti ilk emisyon paralarının; estetik, içerik ve tasarım açısından incelenmesi ile sınırlandırılmıştır. Son dönem Osmanlı kaimeleri ile Cumhuriyetin ilk dönem para tasarımında kullanılan yazı karakterleri, motifler ve diğer görsel tasarımlar incelenip aradaki ortak noktalar ve farklılıklar tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Türkiye, Kültür ve Sanat, Para, Para Tasarımı, Motif, Görsel Tasarım.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü, Doğu yerleşkesi, Çünür İSPARTA, yusufkes@sdu.edu.tr

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları ASD Çünür İSPARTA

ABSTRACT

Various properties from sea shell to precious metals were used as a means of exchange, before money as old as the civilisation history was invented. Human beings have to repay while they are buying something as a matter of shopping. This shopping sort, which was done with bartering once, lingered and it gave place to the object, which can be used in exchange for the goods, that's to say money. Even though money is used as a means of shopping among people, it is actually a value showing the political, economic and cultural asset of a government. From the ancient time to the present day, kings, emperors, and heads of states have reflected religious, cultural and mythological values in banknotes issued as a representation of their political authority. When coinages and banknotes are investigated, the reflections of the state where they belong to and the echo of artistic patrimony and cultural heritage are seen. The motif reflecting the art / culture of a country besides the portrait of the head of the state; numeral showing the value; a quotation showing a message can be seen and sultan's signature (tughra) and symbols can also be encountered.

This study has been framed by the examination of the primitive money issued of Ottomon Empire and Turkish Republic in terms of aesthetics, content and design. Ottomon banknotes and typefaces, motifs and other visual designs used in designing money in the first period of Republic will be investigated and common points and differences between them will be ascertained.

Keywords:Ottoman, Turkey, Culture and Art, Money, Money Design, Pattern, Visual Design

Giriş

Coğrafi koşullar, kültürel değerler, ekonomi ve inanışlar, insanın yaşam sahasına dahil olan her türlü hizmet unsurlarının biçimlenmesinde etkili olmaktadır. Mal alış-verişi için kullanılan “para”da bu hizmet unsurlarının içinde en çok kullanıma dahil olan ve değerleri fiyat olarak ölçen, tüm insanlık tarafından kabul görmüş bir hesap birimidir. “*Para bir toplumda ortak değer ölçüsü ve alışveriş aracı olarak kabul edilen servet birikimi ve muhafazasını kolaylaştıran bir nesne, bir araçtır*” (Akyıldız, 2003, s. 21). Şevket Pamuk ise parayı öncelikle “her şeyden önce bir mübadele aracı olarak, daha sonra da bir ödeme aracı, bir hesap birimi ve bir servet saklama şekli” olarak tanımlamıştır (Pamuk, 1999, s.12). Aslında, bu tanımlar bize paranın tarihsel olarak nasıl bir ihtiyaçtan ve niçin ortaya çıktığı konusunda ip uçları sağlamaktadır.

Tarih boyunca, İnsanların ihtiyaçlarını giderebilmek ve toplumda yaşayabilmek için yarattıkları birçok göstergeler vardır. Bu göstergelerden en önemlileri de mal ve hizmet alışverişi için ilk başta takasa daha sonrada paraya duyulan ihtiyaçtır. Paranın icadından önce toplumlarda kurutulmuş kumaş parçası, balık, tütün, deniz kabuğu, şeker, pirinç, kürk, tuz, at, çivi ve tahıl değişim aracı olarak kullanılmıştır. Daha sonrada ne zaman insanlar yerleşik düzene geçtiler, o zaman malların değerinin saptanması için paraya yönelmeye başlamıştır.

Para sözcüğü Türkçeye, Farsça *pâre* (küçük parça) sözcüğünden geçmiştir (Genelteori, 2015). Latince’de para anlamına gelen pecunia sözcüğü de, hayvan anlamına gelen pecus’tan türemiştir (Dinçkal, 2015). İngiltere’de *money*, Fransa’da *argent*, Almanya’da *geld*, İtalya’da *soldi* gibi terimlerle ifade edilen paranın genel kuralları; herkes tarafından kabul görülen, bölünebilen, taşınabilen, dayanıklı, kolay taklit edilemeyip, zaman içerisinde değerini muhafaza edebilen özelliklere sahip olmasıdır (Kurumlu, 2014, s. 3).

Mal ve hizmetlerin el değiştirmesi sırasında harcanan zamanı ve değer kaybını ortadan kaldırmak için kullanılan ilk para birimi ise sikkelerdir (Kurumlu, 2014, s.4). Sikkelerin kullanımıyla işlem maliyetleri azalmış, ekonomide etkinlik arttırılmıştır Sikke, dilimize Arapçadan geçmiş bir kelime olup, günlük alışverişte ve ticarete ödeme aracı olarak kullanılan, madeni değeri devlet tarafından üzerine konan resim ve yazılarla garanti altına alınmış, belli bir şekli olan madeni parçadır (Definelirim, 2010). Sikkeler, elektron, altın, gümüş ve bronzdan yapılmaktadır.

Büyük miktarda madeni para birimi olan bu sikkeler saklanması ve bir yerden bir yere taşınırken güvenlik sorunlarını beraberinde getirmesinden dolayı, insanlar büyük miktar tutan ticaretlerinde üzerinde yazılar olan ve değer ifade eden, günümüzde ki senede benzer kağıtlar kullanmaya başladılar. Bu senetler daha sonraları ortaya çıkacak kağıt paranın ilk formu olmaktadır (İlkkimbuldu, 2010). İlk kağıt paranın Mısır’da kullanıldığı söylene de, M.S. 806 yılında Çin’de ortaya çıkmıştır. “Bu durumda para, mal ve itibari para olmak üzere iki şekle ayrılmaktadır. Altın ve gümüş sikkeler madeni değere sahip olduğu için mal para, kendine atfedilen değer

dışında aynı bir değere sahip olmayan kağıt paralar da (banknot) itibari paralardır” (Akyıldız, 2003, s.22). Osmanlı İmparatorluğu'nun 1840 yılında çıkarttığı ilk kağıt paraya verdiği isim ise kaimedir.

İnsanlık için büyük değer taşıyan bu sikke ve kağıt para alışverişi özelliğinin yanında aynı zamanda tarihsel ve sanatsal özelliğiyle önemli bir yere sahiptir. Çok eski tarihlerden günümüze kadar neredeyse tüm ülkeler, hem madeni hem de kağıt para basmaktadır. Bu basılan paraların kültürel ve siyasi değer taşıırken özgün olması için ciddi bir emek harcanmaktadır. Kağıt para aynı zamanda bir ülkenin bağımsızlık ve egemenlik sembolü olarak da görülür. Bu nedenle kağıt paralar, temsil ettiği ülkenin egemenlik göstergesini, şekil ve işaretlerini bayrak veya ülke tarihindeki önemli kişilerini en iyi şekilde yansıtmalıdır. Para üzerinde kullanılmak üzere seçilen her alanın veya karakterin o döneme ait kimliği vardır (Gültekin, 2011).

Devletlerin oluşum sürecinde ihtiyaç duydukları parayı siyasal ve kültürel olarak tarihsel bakış açısıyla incelendiğimizde, ilk sikkeler, MÖ. 7. yüzyılda Lidya'da ortaya çıkan altın, gümüş alaşımı olan elektrondan basılmıştır. Bu yüzden soluk sarı renktedirler. İlk sikkelerin ön yüzünde bir ya da bir kaç çukur, diğer yüzünde de figürsel bir tasarım vardır. 6. yy'dan sonra elektron sikkelerin yerini gümüş sikkeler almıştır. Genellikle Anadolu'nun batısında bulunan bu sikkeler, bir aslan ve boğanın ön kısmını göstermektedirler. Lidya ve Pers dönemi kullanılan bu elektron sikkeler yayını germiş insan ve aslan tasvirlerinin bulunması da o dönemin avcılık sahneleri ve ekonomisi hakkında bilgi vermektedir. Helenistik dönemde de hükümdarların Büyük İskender'e öykünmek amaçlı paralarının üstüne kendi portrelerini yaptırmaları da parayı aynı zamanda güç gösterme unsuru olarak gördüklerini göstermektedir. Portrelerde genelde kafa dik, gözler yukarı bakar biçimde ve kral olmanın simgesi beyaz kurdele ile poz verilmiştir. Bu tasarım unsuru da o dönemin rekabet ve savaş olayları hakkında bilgi vermektedir (Eagleton, Williams, 2008, s.13-19).

İlk sikkelerde tasarım unsuru olarak genelde kentin sembolleri ve inançlarını yansıtan motifler kullanılırken Yunan dönemine doğru portreciliğin daha yaygın kullanıldığı görülmektedir. Sikkeler üzerinde kullanılan motiflerin genelde o döneme ait olan sembollerden oluştuğunu birkaç örnekle açıklayacak olursak; Atina'nın gümüş sikkesinde kentin koruyucu tanrıçası Athena'nın miğferli başı ve kutsal kuş baykuş işleminin kullanıldığını görürüz. Hatta bu dönemde sikkeler "Baykuş" olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda Yunan kenti Messana'nın gümüş sikkesinde de ağustos böceğinin üzerinde tavşan betimi vardır. Tıpkı Athena'nın sikkelerine "baykuş" denmesi gibi bu sikkelere de "yaban tavşanı" denmiştir (Eagleton, Williams, 2008, s.20). Günümüzde de paranın rengine ya da üzerinde bulunan resme göre bu tarz adlar verilmektedir.

Tarihin en büyük medeniyetlerinden biri olan Roma İmparatorluğu yayıldığı geniş coğrafyada yüzlerce yıl bakır, bronz, gümüş ve altın sikkeler üretmiştir. Köklü Roma tarihi adeta sikkelere yazılmıştır. İmparatorlar, diktatörler, imparatoriçeler, zaferler, inanç ve efsaneler Roma sikkelerinde kendilerine yer bulmuştur. Bu yönüyle Roma sikkeleri günümüzde halen arkeoloji, tarih ve sanat tarihi alanlarında uzmanların

birincil başvuru kaynakları arasında yer almaktadır (Eagleton, Williams, 2008, s.46).

Hindistan sikkelerinde de batının sikke basma geleneği görülmektedir. Bunun nedeni de o dönemde yapılan savaşların ve Büyük İskender'in Hindistan'a yaptığı istilada önemli bir etkisi vardır. Daha sonraları Kuzey Hindistan'da İslami örneklerin model alınması Babürlerin 16. yy'da Kuzey Hindistan'ı istila etmesidir. Böylelikle göç ve savaş gibi olguların para üzerindeki tasarımları etkilediği belirli bir şekilde görülmektedir. Çin sikkelerine bakıldığında üzerlerindeki tasarımın inanç sistemine bağlı olduğunu görülür. Çinliler inanç sistemlerine göre gökyüzünün kubbe yeryüzünün kare şeklinde olduğuna inanmışlardır. Bu inançlarını paraların tasarımlarına birebir yansıtılmışlardır (Eagleton, Williams, 2008, s.160-194).

İslami çevrelerde paraya sikke, paralar topluluğuna ise meskûkât adı verilmektedir (Dursun, 2012, s.391). İslami sikkelerde ise 7. yy'ın sonlarında dini inançların etkisiyle tasvir kullanımından vazgeçilmiştir nümismatik açıdan bakıldığında İslam devletlerinin bastığı sikkelerde ortak özelliği, üzerlerindeki kısa yazılar ve Arap harflerinden oluşmasıdır. Avrupa sikkeleri ise resimler ve Latin harfleri kullanarak İslam sikkelerinden kültürel olarak ciddi anlamda ayrılmaktadır (Pamuk, 1999, s.6).

Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan para sistemini anlamak için ise, hem o dönemde dünyada geçerli para sistemini hem de İslamiyet'in temellerini dikkate almak zarureti vardır. Tarihteki ilk madeni para basım yerinin Anadolu olması özellikle uygarlık gelişiminin göstergesi olarak oldukça önemlidir. Anadolu bu üstünlüğünü sürekli devam ettirmiştir. İslamiyet'te, ilk para, 639 yılında, Hz. Ömer döneminde bastırılmış ve kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise, ilk para, Orhan Gazi döneminde, gümüş akçe olarak bastırılmıştır (Tarihinizinde, 2015). Osmanlı döneminden günümüze gelen tüm paralarda desen olarak geleneksel Türk süsleme motifleri (hatayi, penç, goncağül vb.) ve çeşitli yazı karakterleri kullanılmıştır. Osmanlı döneminden sonra Cumhuriyet'in dönemine geçiş evresinde de aynı geleneksel motiflerin kullanımının yanı sıra portre ve o dönemi simgeleyen resimlere yer verilmiştir.

Buraya kadar devletlerin alışverişe duydukları ihtiyaçla birlikte paranın doğuşunu ve sanatsal, kültürel, siyasal otorite olarak tarihte nasıl bir yeri olduğunu betimlemeye çalışılmıştır. Kısaca özetleyecek olursak, günümüzde sadece alışveriş unsuru olarak görülen para; tarihimizi, kültürel ve sanatsal değerlerimizi bize en iyi şekilde yansıtan zamanın yok edemediği en kıymetli belgelerdir. Aynı zamanda üzerlerine yapılan tasarımlar, siyasal otorite ve inançlar gibi birçok konu hakkında bilgiler için çok önemli bir kaynaktır.

Osmanlı Son Dönem Kaimleriyle Cumhuriyet Dönemi Birinci Emisyon Kağıt Paralarındaki Süsleme ve Tasarım Unsurlarının İncelenmesi

7. yy'da Lidya'nın ilk sikkeyi kullanması ve Çinlilerin kağıt parayı icat etmesi, devletlerin kültürel özelliğini ve siyasal otoritesini sanatsal olarak para üzerinde göstermesinde oldukça etkili olduğu söylenebilir. Paraların kültürel ve sanatsal niteliğini gösterirken uygulanacak olan tasarım, en az taşıdıkları mali değer kadar önemli bir

yer kaplamaktadır. Tasarımın genel amacı ise hiç kuşkusuz, bir görseli geliştirmek bir mesajı iletmek veya bir düşünceyi görselleştirmektir. Bu nedenle tasarım için yapılan kompozisyonda kullanılan metnin ve görsellerin algılanabilir ve görülebilir bir düzlemde yaratıcı olması gerekir. Tasarım yapılırken (nokta, çizgi, leke, doku, renk biçim vb.), tasarım elemanlarına ve (görsel hiyerarşi, vurgu, bütünlük, denge, oran orantı, uyum ve ritim vb.) tasarım ilkelerinin kullanımına dikkat etmek gerekmektedir.

Araştırmanın bu bölümünde Osmanlı kaimeleri ve Cumhuriyet dönemi birinci emisyon banknotlar tasarımlarının estetik nitelik, biçim, içerik ve teknik yönünden incelenmesi yapılacaktır. Bu bağlamda kullanılan renk, geleneksel motifler, yazı karakterleri, içeriği yansıtan öğelerle birlikte teknik özellikler de açıklanmaya çalışılacaktır.

A-osmanlı son dönemi kaimleri

a.1) Abdülmecid Dönemi 20 Kuruş

Abdülmecid dönemi kaimenin tedavüle çıkışı 1851 yılında olup boyutları 105x161 mm'dir. Bu kaime Maliye Nazırı Mehmed Halid döneminde basılmıştır (Dönmez, 2012, s.61).

Tasarım Çözümlemesi (Ön ve Arka Yüz): Dikey boyutta simetrik bir kompozisyon anlayışında tasarlanan kaimede kahverengi ve yeşil renkler hakimdir. Kaime, çiçek bezemelerin birleşimiyle oluşan bordürle sınırlandırılmıştır. Bu tasarımın arasında sağ ve sol dört, üst ve alt iki olmak üzere altı dikdörtgen paftalar bulunmaktadır. Bu altı paftanın içerisinde; sülüs yazı ile "*varaka i nakdiye devlet-i aliyye*" (üstte) - sağ yanda talik yazı ile "*cellesinde tab ettirilen 20 kuruşluk varaka i mugberedir*"- sol yanda yine talik yazı ile "*nakid makamında olarak abadi-i naasda tedavül etmek üzere maliye nazırlığına*" yazmaktadır. Bu paftaların başlarında ve sonlarında daire form içerisinde pençler bulunmaktadır. Bu pençler, yazma eserlerde cümlenin başı ve sonu olduğunu belirten bir şeşberk nokta çeşididir (Şekil 1).

Bordürün sınırlandırdığı tasarımın üst kısmında yine ışık saçan güneş biçiminde oval bir form bulunmaktadır. Bu ışınlar sık, ince ve sade bir şekilde tiğlardır. Bu formun etrafında tiğlar arasında natüralist yapraklar yer almaktadır.

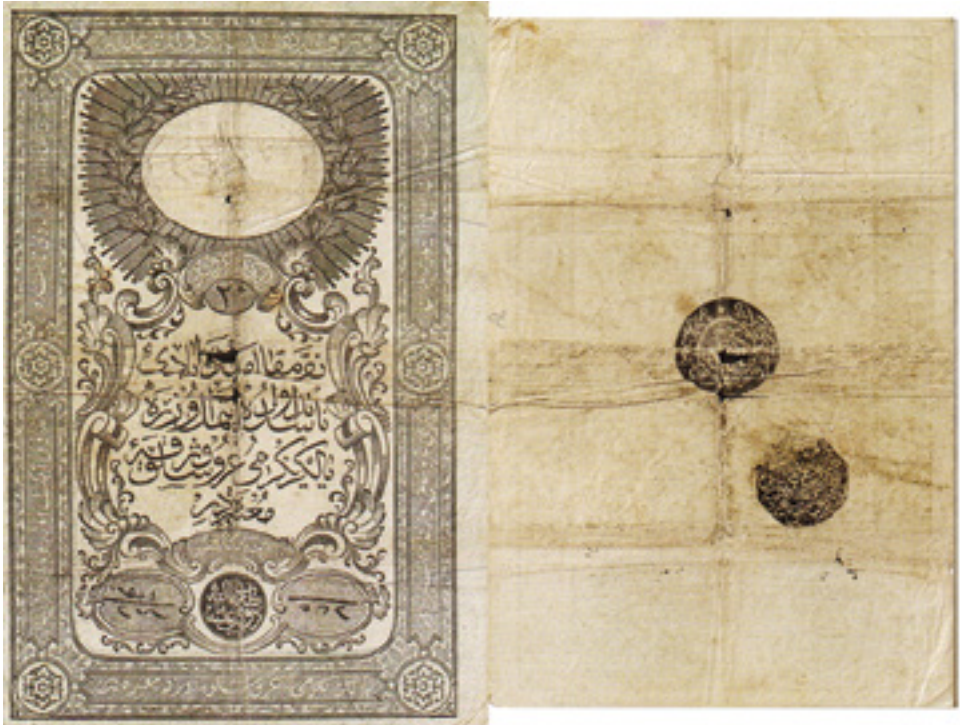
Kaimenin ortasında "*Sülüs*" yazısıyla metnin üstündeki levhada yazı ve rakamla "*yalnız yirmi kuruştur*", metinde ise "*nakid makamında abadi-i, naasda tedavül etmek, üzere yalnız yirmi kuruşluk varaki-i mugberedir*" yazmaktadır. Yazının altında levha şeklindeki form içerisinde "*rıka*" yazısıyla yine "*yalnız yirmi kuruştur*" yazmaktadır. En altta da yuvarlak siyah zeminli daire içerisinde de "*nezaret-i maliyye-i devlet-i aliyye*" yazmaktadır. Ortadaki Arapça alfabesi ile yazılan yazının etrafında C ve S kıvrımlı yapraklar, çiçekler ve salyangozlar boyutlu bir şekilde kullanılarak Rokoko süslemesine yer verilmiştir. Süsleme içerisinde deniz kabuğu şeklinde helezonlar ve tirfiller bulunmaktadır. Paranın en alt kısmında iki oval formların etrafı yine tirfiller ve salyangozlarla hareketlendirilmiştir. Paranın arka yüzünde M. Halid damgalı "*yalnız yirmi kuruşluk mugberedir*" yazısı ve maliye sahte kontrol damgası

bulunmaktadır. Abdülmecid dönemine ait 100, 250, 500, 1000, 5000 kuruşlarda bu parada uygulanan tasarımın aynısına sahiptir.

a.2) V. Mehmed Reşat Dönemi 1 Lira

Mali değeri 1 lira olan bu kaimenin tedavüle çıkış tarihi 04.01.1916 yılındadır. Ön yüzünde Talad, arka yüzünde Cahid'in imzası bulunan bu paranın boyutları 175 x 97 mm'dir (Dönmez, 2012, s.255).

Tasarım Çözülmesi (Ön Yüz): V. Mehmed Reşad döneminde tedavüle çıkmış olan 1 liranın tasarımında hâkim renkler yeşil ve kahverengi tonlarıdır. Ön yüzünü kahverengi zemin üzerine açık tonlarla tasarlanmış ince detaylı bir bordür sınırlanmıştır. Bu bordürde geometrik işlemler arasında katlanmalı bir şekilde geçen rumiler kullanılmıştır. Bordür köşelere ve orta kısımlara doğru genişleyerek hurdalı rumi çeşidini oluşturmaktadır. Bu hurdalı ruminin etrafı Selçuklu ve Fatih döneminde sık kullanılan münhani motifleriyle süslenmiştir. Hurdalı ruminin alt kısmında genelde zencerekte kullanılan muhtelif düğümlü geçme örgü yer almaktadır.

Şekil 1: Abdülmecid Dönemi 20 Kuruş Kaimenin ön yüzü (sol), arka yüzü (sağ).

Kaimenin üst kısmında bordür içerisinde V. Mehmed Reşad'ın tuğrası bulunmaktadır. Kaimenin orta kısmında simetrik olarak "Sülüs" yazısıyla "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye" onun altında da "22 kanun-u evvel 1331 tarihli kanun mucibince" yazılmaktadır. "Celi Divani" yazısıyla da "Karşılığı tamamen tevdi' edilmiş bir, Osmanlı liralık varaka-i nakdidir. Bedeli der saadette altın olarak tesviye olunacaktır." yazmak-

tadır. Bu yazıların arkasında da zemin olarak yeşil ve kırmızı tonlarıyla geometrik desen yer almaktadır (Şekil 2).

Tasarım Çözümlemesi (Arka Yüz): Paranın arka kısmında kırmızı ve yeşil tonlar hâkimdir. Ortasında “Rik’a” yazısıyla “İş bu varaka-i nakdiyenin karşılığı Divan-ı Umumiye-i Osmaniye idaresine tev’di edilmiş Olup sulhun akdinden bir sene sonra istanbul’da hisse ibrazında Osmanlı lirası Olarak mezkur karşılığın hasıla-i te’diyesine tahsisi idare-i muşarun ileyha taahhüd eyler. Divan-ı umumiye-i Osmaniye meclis idaresi namına” yazmaktadır. Köşelerdeki tasarım Selçuklu Döneminin simgesini temsil eden sekizgen yıldızlar bulunmaktadır. Bu sekizgen simgeler içerisinde “Çintemani” ve “Münhani” motifleri bulunmaktadır (Şekil 3).

Şekil 2: Mehmed Reşat Dönemi 1 Liranın ön yüzü

a.3) VI. Mehmed Vahdettin 10 Lira

Mehmed Vahdettin dönemi, mali değeri 10 lira olan bu kaimenin tedavüle çıkış tarihi 28.03.1919'dur. Ön ve arka kısmında Cahid imzalı olup boyutları 205x 125mm'dir ve 4. Emisyon damgalıdır (Dönmez, 2012, s.304).

Tasarımın Çözümlemesi (Ön Yüz): Yatay tasarlanan bu kaimenin kompozisyonu simetrik olup, tasarıma kahverengi, yeşil ve altın sarısı renkleri hâkimdir. Kaimenin bordürü ince bir zencerekle sınırlandırılmıştır. Zencereğin iç kısmındaki bordürün tasarımı, iç içe geçmiş rumilerden oluşmaktadır. Bordürün iç kısmında sağ, sol tarafında yer alan küçük koltuk tarzı dikdörtgenler yer almakta ve bu dikdörtgenlerin tam ortasında Selçuklu simgesi olan altıgen bulunmaktadır. Yıldız şeklindeki altıgenin dış kısmında kalan bölümde rumiler çift tahrir şeklinde kompozisyon oluşturmuştur. Simetrik olan bu yıldız formu kalın cetvellerle kahverengi ve altın sarısı rengiyle sınırlandırılıp tekrar rumi motifleriyle süslenecek ortasına Arapça ve Latince olarak 10 TL küpürü yazılmaktadır. Kaimenin üst kısmında Mehmed Vahdettin'in tuğrası yer almaktadır. Tuğranın etrafındaki sencede rumiler altın sarısıyla işlenmiştir (Şekil 4).

Şekil 3: Mehmed Reşat Dönemi 1 Liranın arka yüz

Kaimenin orta bölmesinde açık yeşil tonlarıyla motifler zemin oluşturulmaktadır, Bu zemin üzerinde en üst kısımda “celi sülüs” yazısıyla, “Devlet-i Aliyye-i Osmaniye” yazmaktadır. Bu yazının hemen altında “sülüs” yazısıyla, “28 Mart 1334 Tarihli Kanun mucibince” yazmaktadır. Yazının devamında “celi divanı” hat yazısıyla, “Karşılığı tamamen tevdi edilmiş on Osmanlı liralık varaka-i mugberedir” alttaki yuvarlak form içerisinde “maliye nezareti”, en alt kısımda da “bedeli der saadette altın olarak tavsiiye olacaktı” yazmaktadır.

Tasarım çözümlenmesi (Arka Yüz): Kaimenin arka yüzü tirfiller ve salyangozlardan oluşan ince bir zencerekle sınırlandırılmıştır. Zencereğin iç kısmındaki bordürün tasarımında küçük yıldızlar içinde 10 rakamı yer almaktadır. Bordür kahverengi üzerine yeşil motiflerden oluşan rumi motifi ile tasarlanmıştır. Sol ve sağ kısımlarında siyah zeminli, içinde celi divanı ile yazılmış “Osmanlı lirası”nın yazıldığı yuvarlak forma yer verilmiştir. Bu yuvarlak formun etrafında özgün bir zencerek bulunmaktadır. Yuvarlağın arkasında hurdalı ve sencide rumiden oluşan simetrik bir tasarıma yer verilmiştir. Paranın orta kısımda açık yeşil zemin kullanılmıştır. Bu açık yeşil zemin üzerinde yine açık yeşil tonlarında geometrik bezemeler işlenmiştir. Bu zemin üzerinde “rika” yazısı ile “Tertibi evrak taktirinin Osmaniye iradesine tevdi edilmiş olup karşılığın aksam-ı seneviye-i ile bu dört sene müddet zarfında kamilen tedavülden reflî, suratiyle altın olarak tevdiyesine tahsiyesi irade-i müşarunli, tehahhüt eyler. Bu müddet 12 Ağustos 1332 tarihli kanun mucibince ihraç olan evrak-ı nakdiyyenin tedvüyesi için muayin olan son taksidin inkırazasından iptida edecektir. Duyuni umumiye-yi Osmaniye meclisi iradesi namına reis” yazmaktadır (Şekil 5).

B-Cumhuriyet Dönemi Birinci Emisyon Banknotları

b.1) 1 (bir) Lira (1. Emisyon)

Thomas De La Rue-İngiltere’de basılan 1 lira, 05.12.1927 yılında tedavüle çıkararak 25.09.1939 yılında tedavülden kaldırılmıştır. M. Abdülhalik Renda imzalı banknot

1. Emisyon grubunun ilk parası olup yatay bir şekilde 90x166 mm. boyutlarında tasarlanmıştır (Ölçer, 1983, s.39).

Şekil 4: VI. Mehmed Vahdettin 10 Liranın ön yüzü

Tasarımın Çözülmesi (Paranın Ön Yüzü): 1 liralık banknotun ortasında çift-çinin ve meclis binasının bulunduğu yuvarlak form bulunmaktadır. *Bu görsel düzenleme Atatürk'ün "Köylü milletin efendisidir" sözüyle uyum içindedir. "Türkiye'nin hakiki sahibi, hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve layık olan, köylüdür. TBMM hükümetinin iktisadi siyaseti, bu asli gayeyi istihsal etmeye matuftur." Ön yüzünde de eski başbakanlık binası vardır. Genç Türkiye Cumhuriyeti meşruluğunu sağlama çabasıdır. Hem kendisini hatırlatır hem de köylünün (halkın) yanında, köylüden yana olduğunu vurgulama çabası içinde gibidir* (Peşken, 2004). Yuvarlak form içerisindeki bu gravür, desenli cetvel tarzı süsleme çeşidi olan kuzu zencerek ile sınırlandırılmaktadır. Yuvarlak formun üstünde bulunan yarım oval formun içinde koyu zemin üzerinde açık renk tonlar ile Arap alfabesi ile "Türkiye Cumhuriyeti" ibaresi yazmaktadır. Bu yazının etrafında küçük Rumiler birleştirilerek hurdalı rumi motifi oluşturulmuştur.

Şekil 5: VI. Mehmed Vahdettin 10 Liranın arka yüzü

Gravürün sağ ve sol alt kısımlarında Fransızca ve Arapça yazılarla Türk lirası ibaresi ve banknotun kupürünü gösteren 1 sayısı bulunmaktadır. Gravür formunun alt kısmından çıkan helezon şeklindeki sap çıkmalarının bu 1 sayısının da etrafında devam ederek simetrik bir tasarım oluşturmuştur. Paranın sınırlarını belirleyen bordür ise kufi motiflerle kaplıdır. Banknotun sağ tarafında Arapça "rıka" yazısıyla "20 kanun-ı evvel 1341 tarihli ve 701 numaralı kanun mucibince ihraç edilmiştir" yazısıyla birlikte dönemin Maliye Bakanı M. Abdülhalik Renda'nın ismi ve imzasına yer verilmiştir (Şekil 6).

Tasarımın Çözülmesi (Arka Yüz): Banknotun arka yüzü yeşilin tonlarıyla tasarlanarak giyoş motifinin (fraktal) oluşturduğu kıvrımlı bir bordürle sınırlandırılmıştır. Banknotun ortasında gravür tekniğiyle "Maliye Bakanlığı Binası" resimlendirilmiştir. Gravürün sağ ve sol alt köşesinde Fransızca ve Arapça yazılarla "1" kupürüne ve "Türk lirası" ibaresine yer verilmiştir. Bu ibare ve kupürlerin etrafı rumi motifleriyle çevrelenmiş ve yine başka rumi motifleriyle birbirine geçerek tasarım oluşturulmuştur. Gravürün etrafı da aynı zamanda birbirine geçmiş geometrik desenlerle sınırlandırılmıştır. Banknotun sol tarafında oval bir form içerisinde mühüre benzeyen ortadan etrafa doğru dağılan rumi tasarımı bulunmaktadır. Gravürün üstünde de yeşil zemin üzerine altın sarısı renkle Arapça "sülüs" yazısı ile "Türkiye Cumhuriyeti" yazısına yer verilmiştir. Gravür etrafındaki geometrik birbirine geçmiş desen bu ibarenin etrafına kadar uzanmıştır. Banknotun sağ tarafında M. Kemal Atatürk'ün portresinin filigranı kullanılmıştır (Şekil 7).

Şekil 6: 1 Liranın Ön Yüzü (1. Emisyon)

b.2) 5 (Beş) Türk Lirası (1. Emisyon)

05.12.1927 tarihinde tedavüle çıkmış bu banknotun değeri 5 TL olup boyutu 94.5x170 mm' dir. Basıldığı yer Thomas de la rue İngiltere'dir (Ölçer,1983, s.40). Bu paranın kullanım süresi 14. 10. 1942 de bitirmiştir (Yılmaz, 2009, s.24).

Tasarım çözümü: Ön Yüz Bu kaime de kullanılan hâkim renkler mavi olup

yatay şekilde tasarlanmaktadır. Yatay şekilde simetrik bir anlayışta tasarlanan bu banknotun kompozisyonunda bordürün içinde sol da ve sağ da yuvarlak tam ortada oval form bulunmaktadır. Ortadaki oval formun içinde yukarı doğru bakan ay yıldızın önünde koşan bozkurt, mavinin açık tonlarıyla tasarlanmıştır. Bozkurt arkasında parlayan Ankara kalesi ile birlikte diğer iki yuvarlak formda zemini koyu renklerden oluşan kuzu zencerek çeşidiyle sınırlandırılmaktadır. Bu zencereğin etrafında da geometrik formdan oluşan rumi motifleri yer almaktadır. Sağ taraftaki yuvarlak formun içinde meclis binası bulunmaktadır. Sol taraftaki yuvarlak form içerisinde ise M. Kemal Atatürk'ün portresinin yer aldığı filigran bulunmaktadır. Pekşen bir makalesinde 5 liranın üzerindeki Bozkurt sembolü ile Atatürk'ü özdeşleştirildiğini, Ayyıldız form ile de kuvayi milliye ruhunu sembolize edildiğini vurgulamıştır (Peşken, 2004) .

Banknotun üç köşesi zencerekle sınırlandırılıp üst kısmı hat yazısıyla süslenmektedir. Bordürün etrafındaki zencerek birçok geometrik formlar birbirine bağlanarak düğümlü geçme kompozisyonu oluşturmuştur.

En üst kısımda büyük bir dikdörtgen levha içinde siyah zemin üzerine altın rengiyle Arapça "sülüs" yazısıyla "Türkiye Cumhuriyeti" yazmaktadır. Levhanın yan taraflarında bordür içerisinde Türk Lirası ibaresi Arapça ve Fransızca yazılarak köşe kısımlarında 5 TL (kupür) belirtilmiştir.

Şekil 7: 1 Liranın Arka Yüzü (1. Emisyon)

Tasarım Çözümlemesi (Arka Yüz): Paranın arka kısmında iki köşede yuvarlak iki form vardır. Sol tarafındaki ovalin içerisinde koyu zemin üzerinde açık renkte kufi motifli "Türkiye Cumhuriyeti" yazan bir yazı süslemesi bulunmaktadır. Sağ taraftaki yuvarlak form içerisinde M. Kemal Atatürk'ün bulunduğu filigran yer almaktadır. Yuvarlakların altlarında en üst sol ve sağ da biri Arapça biri Latince yazılı 5TL kupürünün sınırlarını rumi motifli tasarım sınırlandırmıştır. Banknotun üst kısmında levha

içerisinde kufi yazıyla tekrar “Türkiye Cumhuriyeti” yazmaktadır. Kupür ile kufi yazı arasında kalan bölümde koyu mavi fonla Arapça ve Fransızca ile “Türk Lirası” yazılı levhalar yer alır. Ortada bulunan resim gravür tekniğiyle yapılmış Ankara köprüsüdür. Ankara resimlerinin bu yoğun kullanımı bu kentin yeni Başkent oluşuna ya da başkent olarak seçimine bir gönderme olarak okunabilir. Hatırlanacağı gibi, o dönemde başkent olarak Ankara'nın tercih edilmesi kimi kesimlerce eleştirilmiş, İstanbul'un daha uygun olduğu görüşleri dile getirilmişti. Banknotlardaki Ankara tercihi ile hem bu kentin başkent olarak seçimine vurgu yapıldığı hem de bahsedilen eleştirilere bir yanıt verildiği söylenebilir (Peşken, 2004). Portrelere, sembollere ve mimari yapılara tasarımlarında yer veren Cumhuriyet dönemi banknotları, o dönemdeki gelişmeler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Artık tezhip motifleri ve hat yazılarının kullanımı yanında portre ve resim kullanımı farklı bir döneme geçildiğinin de güçlü bir göstergesidir.

Şekil 8: 5 (Beş) Liranın Ön Yüzü (1. Emisyon)

b.3) 50 (Elli) Lira (1. Emisyon)

05.12.1927 yılında tedavüle çıkarılmış olan 50TL'lik bu banknot 31.03.1948 tarihinde tedavülden kaldırılmıştır. Banknot yatay olarak 108.5 x 180.5 mm boyutlarında tasarlanıp, Thomas De La Rue İngiltere'de bastırılmıştır (Ölçer,1983, s.42).

Tasarımın Çözümlemesi (Ön Yüz): Sağ ve sol da iki oval formla birlikte üç parçadan oluşan bu banknota kahverengi ve yeşil renkler hâkimdir. Banknotun ortasında dikdörtgen bir form içerisinde açık kahverengi zemin kullanılmıştır. Bu zemin üzerinde yine açık kahverenginin tonlarıyla birbirine geçmiş geometrik özgün desenlerle işleme yapılmış ve bu işlemenin de üzerinde “ta'lik” yazısı ile “20 kanun-ı evvel 1341 tarihli ve 701 numaralı kanun mucibince iltizam edilmiştir maliye vekili Mustafa” yazılarak o dönemin Maliye Bakanı M. Abdülhalik Renda'nın ismine ve imzasına yer verilmiştir. Dikdörtgen paftanın üst kısmında başka bir dikdörtgen levha içerisinde koyu kahverengi zemin üzerinde “sülüs” yazısı ile “Türkiye Cumhuriyeti”

Şekil 9: 5 (Beş) Liranın Arka Yüzü (1. Emisyon)

ibaresi bulunmaktadır. Bu formun etrafı birbirine geçmiş rumilerle süslenip alt kısmından güneş ışınlarına benzeyen çizgiler çıkarılmıştır. Banknotun sağ tarafındaki oval form içerisinde kahverengi tonlarla Mustafa Kemal Atatürk'ün gravürüne yer verilmiştir. Açık renk kontörle sınırlandırılan bu oval formun etrafı aynı zamanda kare form içerisinde birbirinin aralarından geçen rumi motifleriyle süslenmiştir. Aynı kare ve oval form banknotun diğer tarafında da simetrik bir şekilde görülmektedir. Sol taraftaki bu yuvarlak formun içinde M. Kemal Atatürk'ün filigranı kullanılıp düğümlü zencerekle sınırlandırılmıştır. Yuvarlak formların üst kısımlarında ve köşelerinde "50" rakamı ve "Türk lirası" ibaresi Arapça ve Fransızca olarak bulunmaktadır. Banknotun birimi ve Türk lirası ibareleri taç form içerisinde küçük çiçek bezemeleleriyle birlikte tasarlanarak, dış kısmı koyu zeminli rumi motifleriyle süslenmiştir. Seri numaralarının belirtildiği yerlerde zemin olarak minyatürde genelde kilim ve duvarlarda kullanılan küçük geometrik desenler yer almaktadır. Banknotu sınırlamak için koyu kahverengi zemin üzerinde rumili bordür kullanılmaktadır. Bu rumilerin üç hat üzerinde dolanması da üç iplik rumi olduğunu göstermektedir.

Şekil 10: 50 (Elli) Liranın Ön Yüzü (1. Emisyon)

Tasarımın Çözülmesi (Arka Yüz): Değeri 50 TL olan bu banknotun arka kısmının ortasında Afyonkarahisar'ın gravürüne yer verilmiştir. Banknot kavisli giyoş (fraktal) motifli bordür ile sınırlandırılmıştır. Sol ve sağ kısımlarda iki yuvarlak form açık renk kontörle belirtilmiştir. Sol taraftaki yuvarlak form içerisinde M. Kemal Atatürk'ün portesinin bulunduğu filigran yer almaktadır. Afyonkarahisar gravürünün üzerindeki koyu zeminli levhada "sülüs" yazı ile "Türkiye Cumhuriyeti" yazmaktadır. Bu levhanın etrafında birbirine dolanan rumi motifleri görülmektedir. Levhanın sağ ve sol kısmında banknotun "50" lira kupürünü ve "Türk Lirası" ibaresini belirten Fransızca, Arapça yazılar yer almaktadır.

Şekil 11: 50 (Elli) Liranın Arka Yüzü (1. Emisyon)

Sonuç

Osmanlı'nın son dönemi kaimelerine bakıldığında, devlet dini inanışlarını ve kültürel değerlerini itinalı bir şekilde yansıtarak paraların kendi içinde verdiği mesajlara özen gösterilmiştir. Bu mesajlar farklı hat yazısı çeşitleriyle (talik, divani, sülüs, rika... vb.) yazılıp geleneksel Osmanlı motifleriyle özenli bir şekilde süslemiştir. İslamiyet'in temelleri dikkate alındığı için Osmanlı Dönemi kaimelerinden Cumhuriyet Dönemi banknotlarına kadar resim görülmemiştir. 1851 yılında dikey olarak tasarlanan Abdülmecid dönemi kaimelerinde, batının etkisiyle rokoko tarzı süsleme kullanılıp sade renklerle iri ve kıvrımlı motifler işlenerek 'sülüs' yazısına yer verilmiştir. 1916 ve 1919 yıllarında V. Mehmed Reşat ve VI. Mehmed Vahdettin dönemlerinde ise yine batıdan etkilenip yatay tasarlanan kaimelerde rumi ve münhane motifleri sıkça görülmektedir. Bu motifler Abdülmecid dönemi paralarındaki motiflere göre daha renkli, ince, detaylı ve itinalı bir şekilde işlenmiştir. Geometrik formlara da yer verilen bu dönem tasarımlarda yazı çeşidi olarak 'sülüs' yazısıyla birlikte daha hareketli ve girifli olan 'cel-i divani' yazısı kullanılmıştır.

TBMM Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırıp, 9 Ekim 1923'te devletin yönetimini Cumhuriyet olarak ilan etmiştir. Osmanlı döneminde yasak olan portre ve manzara süslemeleri Cumhuriyet dönemi

mine ait her banknotta oldukça sık kullanılmıştır. Cumhuriyet Dönemi 1. Emisyon banknotlarına bakıldığında paranın ön yüzünde semboller (kurt resmi, çiftçi, meclis binası) ve Atatürk portresi, arka yüzün de ise tarihi değerler, estetik özellikler ve mimari yapılar (Ankara köprüsü, Afyonkarahisar, Maliye Bakanlığı Binası) gravür tekniğiyle işlenerek insanlara toplumsal bir mesaj gönderme işlevini üstlenmiştir. Osmanlı dönemi kaimlerinde kullanılan geleneksel motifler (rumi, bitkisel motifler, giyoş motifi, zencerek... vb.) Cumhuriyet Dönemi'nde de kullanılmaya devam edilmiştir. Birinci emisyonlar harf inkılabından önce yapıldığı için Osmanlı Türkçesi metinler Arap alfabesi ile yazılmaya devam edilmiş ve harf inkılabından sonrada paralar tüketilinceye kadar tedavülde kalmıştır.

Osmanlı Dönemi kaimeleri ve Cumhuriyet Dönemi banknotlarına bir arada bakıldığında kompozisyonda işlenen motiflerin, renklerin, resimlerin, simetrik bir anlayışla estetik nitelikler dikkate alınarak tasarlandığı için dönemine göre çok başarılı para tasarımları olduğu söylenebilir. Bu araştırmada yapılan incelemelerde Osmanlı Dönemi kaimeleri ve Cumhuriyet Dönemi paralarının kendi dönemlerini kültürel, sanatsal, ekonomik ve siyasi yönünü yansıttığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, A. (2003). *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para*. Maliye ve Toplum, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Eagleton, C., Williams, J. (2008). *Paranın Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Ve Kültür Yayınları.
- Definelerim; (2010). *Müze Arşivi, Anadolu Medeniyetleri Müzesi*, <http://www.definelerim.com/sikke-nedir-nasil-yapilmistir-t884.html>, Erişim Tarihi: 09,09,2015.
- Dinçkal, F. (2015). *Sikkenin Doğuşu Ve Anadolu Sikkeleri*, http://www.Anadoluaydinlanma.Org/Anadolu_Sikkeleri, 2, Erişim Tarihi: 11.09.2015
- Dönmez, R. (2012). *Rıfat Dönmez Koleksiyonu'ndan Osmanlı İmparatorluğu Kağıt Paraları.*, İstanbul: Scale Basım Yayın.
- Dursun, N. (2012). *Konya Etnografya Müzesinde Bulunan Osmanlı Klasik Dönemi Sikkelerinden Örnekler*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:5,
- İlkkimbuldu; (2010). *Kağıt Parayı Kim Buldu*, <http://www.ilkkimbuldu.com/kagit-parayi-kim-buldu/>, Erişim Tarihi: 09,09,2015.
- Genelteori; (2015). *Para*. <http://www.genelteori.com/2015/08/para.html>, Erişim Tarihi: 03,09,2015
- Gültekin, E. (2011). *Tasarım Unsuru Olarak Banknot*. http://www.ejovoc.org/makaleler/may_2012/pdf/13.pdf, 146, Erişim Tarihi: 09,09,2015.
- Kurumlu, D. E. (2014). *Kpss Para-Banka-Kredi Konu Anlatımı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ölçer, C. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türk Kağıt Paraları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 12
- Peşken, A. (2004). *Türk Lirası Banknotlarının Görselliği Üzerine, İzinsiz Gösteri Dergisi*, Say:5 http://www.izinsizgosteri.net/asalsayi05/ali.peksen_05.html, Erişim Tarihi: 11.09.2015.
- Tarihinizinde; (2015). *"Para, Paranın Öyküsü"*, <Http://Tarihinizinde.Com/Para-Paranın-Oykusu>, Erişim Tarihi: 09,09,2015
- Yılmaz, D. (2009). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. İstanbul: Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü.